

O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA SO'ROQ GAPLAR LINGVOPOETIKASI

Yoqutjon Yoqubova

ilmiy tadqiqotchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7045494>

Annotatsiya. Ushbu izlanishda so'roq gaplarning ma'no turlari hamda lingvopoetik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. So'roq gaplar badiiy asar ta'sirchanligini ta'minlashda hamda obraz, qahramonlarning ichki dunyosini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etishi misollar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, emotsiya, so'roq gaplar, ritorik so'roq gaplar, emotsional-ekspressiv.

Аннотация. В данном исследовании обсуждаются типы значения и лингвопоэтические особенности вопросительных предложений. На примерах освещается значение вопросительных предложений в обеспечении действенности художественного произведения в раскрытии внутреннего мира героев и персонажей.

Ключевые слова: лингвопоэтика, эмоция, вопросительные предложения, риторические вопросительные предложения, эмоционально-экспрессивные.

Annotation. In this article, the types of meaning and linguopoetic features of interrogative sentences are discussed. The importance of interrogative sentences in ensuring the effectiveness of an artistic work of art and in revealing the inner world of characters is highlighted through examples.

Key words: linguopoetics, emotsion, interrogative sentences, rhetorical interrogative sentences, emotional-expressive.

Muloqot jarayonini so'roq gaplarsiz tasavvur qilish qiyin. So'zlashish, fikr almashish vaqtida, albatta, so'roq gaplarga murojaat qilinadi. So'roq gaplar noma'lum bo'lgan voqea-hodisa haqida ma'lumot olish maqsadida ishlatiladi. Badiiy asarlarda so'roq gaplar muhim ahamiyatga ega. So'roq gaplarning turlarini o'zaro suhbatlar jarayonida ko'plab uchratishimiz mumkin. Badiiy matnda esa so'roq gaplarning barcha turlarini har xil shakllarda ko'rishimiz mumkin. Tilning holati, undagi xilma-xil hodisalar, qonun-qoidalarni tavsiflovchi darslik va boshqa o'quv qo'llanmalarida ham asosiy faktik material badiiy asarlardan olinadi. Shu nuqtayi nazardan, biz ushbu izlanishimizda ilgari surilgan ilmiy nazariyalarga misollarni sevimli adibimiz O'tkir Hoshimov asarlaridan keltirdik. O'tkir Hoshimov – O'zbekiston xalq yozuvchisi. U o'zbek nasri taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan ijodkordir. O'tkir Hoshimov Abdulla Qahhor nazariga tushgan va duolarini olgan yozuvchidir. U go'zal hikoya, qissa,

romanlar muallifidir. Xalqimizning ma'naviy merosiga aylangan yozuvchining asarlari kitobxonlar tomonidan sevib o'qib kelinmoqda.

Badiiy matnda gaplar, asosan, mazmun jihatdan murakkab bo'ladi. Bunda darak, so'roq, buyruq ma'nolari bilan bog'langan turli xil tuyg'ular ifodalanishi mumkin. Masalan: Imtihondan o'tdim! Ushbu jumlada imtihondan o'tganligi haqida xabar va so'zlovchining bundan xursandligini ifodalash ham bor. Bu kitobni o'qib ko'ring. Bu gapda buyruq ma'nosi bilan birga taklif, maslahat ma'nosi ham ifodalangan. Gapning ma'no turlaridan, ayniqsa, so'roq gaplar fikriy jihatdan murakkab bo'ladi. So'roq gaplar sof so'roq ma'nosi bilan birga yana boshqa semalarni ham ifodalay oladi. Quyida O'tkir Hoshimovning asarlaridan olingan turli xil semalarni ifodalovchi so'roq gaplarni ko'rib chiqamiz:

1. Buyruq semasi: Menga qarang singlim, bozorga kiraverishdagi maydonchada sotmaysizmi?
2. Sof so'roq semasi: Soatga kim tegdi?
3. Kuchli hayajon, afsuslanish semasi: Nima qilib qo'ydim, ukam!
4. Norozilik, taqiqlash semasi: Nega kulni polga tashlaysiz?
5. Taajjub, hayrat semasi: 1. Iye Toymisan? 2. Qarz? Hali birovdan qarz ham olasizmi?
6. Hayrat, buyruq semasi: 1. Uyalmaysanmi? Shunaqa degani.
2. Nega qiynaysan bola bechorani?
8. Ta'kid, uqtirish semasi: Hech kim sizni sotib yuborayotgani yo'q-ku?
9. Ruxsat semasi: Jon singlim, bir narsa so'rasam maylimi?
10. G'azab semasi: Endi shu hunarni o'rgandingmi?

So'roq gaplar quyidagi ma'no turlariga bo'linadi:

1. Sof so'roq gaplar
2. So'roq-buyruq gaplar
3. Ritorik so'roq gaplar
1. Sof so'roq gaplar. Bunday gaplar javob talab qiladigan so'roq gaplardir. Masalan: 1. Judayam ivib ketibsiz-ku, mehmon? (" Ko'prik")
2. Bolalar, uning yong'oqqa tosh otganini hech kim ko'rmadimi? (" Dunyoning ishlari")
3. Qorovul quvlasa yantoqzordan qocha olasanmi? (" Dunyoning ishlari")
4. Eng toza tuyg'u nima? Birinchi maoshingizni keltirib berib, otangizning duosini olganingizmi? Birinchi marta sovg'a keltirib berganingizda onangizning ko'zida qalqigan yoshmi? (" Daftar hoshiyasidagi bitiklar")
5. Ovqatingdan qolmadimi? – dedi u cho'qqalab o'tirgancha choy quyayotgan xotiniga qarab. (" Urushning so'nggi qurboni")
6. –Hali uxlamovmiding? (" Urushning so'nggi qurboni")

7. –Katta ada, buvim o'ldila...dedi ko'zlarini pirpiratib.

– Nima? – etim seskanib ketdi. –Nima deding? (“ Ikki eshik orasi”)

8. Nimani qidiraysiz? (“ Dunyoning ishlari”)

–Voy, yuzingizga nima qildi?

– O'tin tegib ketdi,– dedi onam sekingina. (“ Dunyoning ishlari”)

Bunday so'roq gaplar shubha, taajjub kabi qo'shimcha mazmunlarga ham ega bo'la oladi. Buni jonli nutqda ohang ko'rsatadi.Masalan: Voy- bu! Shuncha odam qayoqdan kelgan? “ Dunyoning ishlari ” asaridan olingan ushbu so'roq gapda taajjub ma'nosi, “Tavba, nimaga otasi bezovta bo'lib yuribdi, yo Muxtorjonga bir nima bo'ldimikan? “ – yozuvchining “ Dard” hikoyasidan keltirilgan bu gapda esa, so'roq ma'nosi bilan birga shubha, tashvish, xavotir emotsiyalari ham ifodalangan.

2. So'roq-buyruq gaplar. Buyruq mazmunini ifodalovchi gaplar so'roq-buyruq gap hisoblanadi. So'roq gap shakli orqali ifodalangan buyruq mazmuni buyruq gap shakli orqali ifodalangan buyruq mazmuniga nisbatan mayinroq bo'ladi. Masalan: – Pochchangga salom bermaysanmi? (O'.Hoshimov) Shaklan so'roq gap hisoblangan ushbu gap mazmunida “pochchangga salom ber” buyruq ma'nosi ham ifodalangan. – Hoy, menga qarang, xola kelingizga atlas olib qo'ymaysizmi? O'tkir Hoshimovning “ Dard” hikoyasidan olingan ushbu so'roq gapda “keliningizga atlas olib qo'ying ” buyruq ma'nosi mavjud. Hech bo'lmasa qo'shnilingingni o'ylamaysanmi? “ Dunyoning ishlari ” asaridan olingan bu gapda esa, “ hech bo'lmasa qo'shnilingingni o'yla ” degan mazmundagi buyruq ma'nosi bor. Menga desa otib tashlamaydimi? “ Urushning so'nggi qurboni ” hikoyasi qahramoni Shoikrom tomonidan asarda uch marta takror qo'llangan ushbu gapda “menga desa otib tashlasin ” degan qat'iy buyruq ma'nosi ifodalangan. – Siz hayotiy problemalargayam aralashasizmi yo nuqul kitob yozaverasizmi? “ Dunyoning ishlari ” asaridagi bu gapda esa, “ siz hayotiy problemalargayam aralashing” degan mazmundagi buyruq ma'nosi mavjud. Bunaqa misollarni adibning asarlaridan ko'plab keltirishimiz mumkin.

3.Ritorik so'roq gaplar. Bunday gaplar javob talab qilmaydi. Bunda so'roq yo'li bilan tasdiq mazmuni beriladi (yashirin tasdiq). So'roq gapning bu turi fikrni emotsional tusda, kuchli, ifodali, ta'sirli qilib beradi.Yashirin inkor mazmuniga ega bo'lgan so'roq-inkor gaplar ritorik so'roq gapning bir ko'rinishidir.Ritorik so'roq gapda yashirin javob shu gapning o'zidan bilinib turadi.

Kimman o'zi? Nega odamlarga azob berishim kerak? Nima haqqim bor?.. Katta vijdotsizliklar kichkina nopoklikdan boshlanishini bilsam nima qilay axir? “ Ikki eshik orasi” asaridagi bu parcha ritorik so'roq namunasi, unda “ hech kim

emasman, hech qanaqa haqqim yo'q" mazmunidagi yashirin inkor ma'nolari ifodalangan.

"Voy gapingiz qurmasin, ovsin, ona sutiya sotiladimi? Birovga yaxshilik qilib, ketidan tama qilgan odamning savobi gunohga aylanadi", deyдилar. "Dunyoning ishlari" asaridagi bu gapda esa, "ona suti sotilmaydi" yashirin inkor ma'nosi mavjud.

O'zi kechalari smenada bo'lsa, xotini uchta jo'ja bilan jon hovuchlab tong orttirsas, o'g'riga o'ljaning katta-kichigi bormi? "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidagi bu gapda "o'g'riga o'ljaning katta-kichigi bo'lmaydi" degan yashirin inkor ma'nosi ifodalangan ritorik so'roq gap.

Qachongacha qalbakilik qilamiz? Qachongacha yolg'on-yashiq plan bajarib, bayroq olamiz? Shu uyda o'zing yasharmiding noinsof? Nega o'zingga ravo ko'rmagan narsani o'zgalarga ravo ko'rasan? "Ikki eshik orasi" asaridagi bu parchada "shu uyda o'zing yashamasding" yashirin inkor ma'nosi ifodalangan ritorik so'roq gap mavjud.

Odam bu dunyodan nima obketadi? "Dunyoning ishlari" asaridagi bu gap "odam bu dunyodan hech narsa olib ketolmaydi" mazmunidagi ritorik so'roq gapdir.

Qo'yinglar endi, – dedi iltijoli ohangda. – Olgan bo'lsa olgandir. Birovning qo'lidan tutmagandan keyin nima deysiz? "Dunyoning ishlari" asaridagi bu gap esa "birovning qo'lidan tutmagandan keyin hech narsa deyolmaysan" yashirin inkor mazmunidagi ritorik so'roq gap.

Dunyoning ustuniman deb yurgan azamatlar o'ylashga ham qo'rqadigan haqiqatni masxaraboz aytmaydi deb o'ylaysizmi? "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asaridan olingan bu gapda esa "dunyoning ustuniman deb yurgan azamatlar o'ylashga ham qo'rqadigan haqiqatni masxaraboz ham ayta oladi" yashirin tasdiq ma'nosi ifodalangan.

Axir odam umrbod unutilmaydigan, umrbod o'zini kechirolmaydigan narsalar ham bo'ladi-ku jahonda?! "Ikki eshik orasi" asaridan olingan bu gapda ta'kid, tasdiq ma'nolari ifodalangan.

Men uchta jo'ja bilan jonimni hovuchlab o'tirganim yetmaydimi?! "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasi qahramoni Xadichaning bu ta'nali gapida "men uchta jo'ja bilan jonimni hovuchlab o'tirganim yetadi" yashirin tasdiq ma'nosi mavjud.

Dunyoga kelib nima karomat ko'rsatdik?! Ko'prik soldikmi, machit qurdikmi?..
"Dunyoning ishlari" asaridagi bu gapda "dunyoga kelib hech qanday karomat ko'rsatmadik" yashirin inkor ma'nosi ifodalangan.

O'tkir Hoshimov shunday yozgan: "Shunday asarlar yozsangki, kitobxon uni o'qiganda hamma narsani unutsa. Asar qahramonlari hayoti bilan yashasa.

Quvonsa, iztirob cheksa...” Bunday natijaga erishish yozuvchi uchun eng yuksak baxt bo'lsa kerak. O'tkir Hoshimovni mana shunday baxtga erishgan yozuvchi desak mubolag'a bo'lmaydi. Darhaqiqat, uning asarlarini o'qish jarayonida voqealar rivojiga aralashib ketamiz. Asar qahramonlari quvonsa, quvonamiz, iztirob cheksa xafa bo'lamiz, yig'lasa yig'laymiz. Adibning asarlaridan keltirilgan yuqoridagi so'roq gaplar asarning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Bundan tashqari, qahramonlarning xarakterini, ichki dunyosini ochib berishda ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. –T.: «O'qituvchi », 1995.
2. Qurbonova M., Yo'ldoshev M. Matn tilshunosligi.–T.: «Universitet », 2014.
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: «Fan», 2008.
4. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.– T.: «Fan », 2007.
5. Yo'ldoshev M., Yadgarov Q. Badiiy matnning lisoniy tahlili. –Toshkent, 2007.